

UOT 81'271;;.085; 808.5; 316.37

HEYDƏR ƏLİYEVİN FENOMENAL NATIQLIK BACARIQLARI

Rahilə Mirzəli qızı Məmmədova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Mingəçevir Dövlət Universiteti
rahila.mammadova@mdu.edu.az

***Xülasə:** Natiqlik bacarıqları siyasi sahəsində çalışan hər bir şəxsin səciyyəvi cəhətlərindən biri olmalıdır. Buraya dərin biliklər, analitik təhlil bacarığı, etos ilə bağlı sosial-psixoloji və mənəvi keyfiyyətlər, nitqin bəlağətli olması daxildir. Ümummilli lider Heydər Əliyevin natiqliyinə parlaqlığı onun çıxışlarının strukturu verir. Bu, problemin mövcudluğunun təsdiqi, müsbət informasiyanın qəbulu, izahetmə, şərh edilməsi, problemə yeni rəqəsdən baxılması, həmçinin problemin həlli yolunun göstərilməsidir. Burada müsbət qiymətləndirməli sözlərdən istifadə etməklə müsbət informasiyanın vurğulanması taktikası müəyyən rol oynamışdır. H.Əliyevin rəhbərliyi altında iqtisadi və sosial sahədə qazanılan uğurların nümayişinə istinad edən çıxışlarının mətnlərində belə hallar çoxdur.*

Ulu Öndərin nitqlərində, onların məzmununa uyğun diskursiv ritorikanın imkanlarından geniş istifadə edilir. Sosial praktika, real vəziyyət hər hansı bir sosial-siyasi terminin istifadə edilməsi konteksti olduqca zəngin olmuşdur. İnandırmaq sənətində onun əldə etdiyi zirvə xalqın siyasi liderimizə qarşı olan dərin hörmətdə və ehtiramda özünü göstərirdi. Natiqlik sənətinin daha bir təzahürü onda idi ki, H.Əliyev dialoqun cavab nitqində, bir qayda olaraq, “kəskin” problemə toxunan sualla bağlı bu problemi şifahi şəkildə təsdiqləyən vasitələrdən istifadə edərək problemin mövcudluğunu etiraf etmək taktikasından istifadə edirdi.

Ümummilli lider öz nitqlərində auditoriyanın diqqətini cəlb etmək və saxlamaq üçün kommunikativ vasitələrlə yanaşı, monoloqun dialoqlaşdırılması üsullarını da daxil edirdi. Çıxış zamanı o, auditoriya ilə fəal ünsiyyətdə olub. Heydər Əliyev nitqini onu dinləyənin dəyər yönümlərini nəzərə alaraq konkret ünvana yönəltdirirdi.

***Açar sözlər:** Heydər Əliyev, natiqlik sənəti, siyasi fəaliyyət, siyasi proseslər, dil və nitq, məntiq, diskurs, bəlağət*

Giriş

Düzgün və inandırıcı danışmaq bacarığı həmişə istedadlı insanların üstünlüyü hesab edilib. Məhz bunun sayəsində onlar inandıra, kütləni idarə edə və qələbə qazana biliblər. Burada dilçilik baxımından diskursiv ritorika xüsusi əhəmiyyət kəsb edir.

Məlumdur ki, diskursiv ritorika natiqlik praktikasında müstəsna rol oynayan nitq təcrübəsidir. Düzgün və inandırıcı danışmaq bacarığında natiqin çox yaxşı hiss etməli və dərk etməli olduğu sosial mühit müstəsna əhəmiyyət kəsb edir.

Təəssüf ki, müasir dil təcrübəsi natiqin düzgün və inandırıcı danışmağı öyrənməsi üçün lazımı şərait yaratmır. Məktəblərdə dilin, qrammatikanın, ədəbiyyatın, natiqlik sənətinin müəyyən elementlərinin öyrənilməsinə baxmayaraq, eyni zamanda, cəmiyyət üzvləri arasında sadə danışmağın zərurəti və bunu hər kəsin bacara biləcəyi fikri geniş yayılmışdır. Bunun üçün sadəcə vurğu, qrammatik qaydalar və s. kimi şeyləri bilmək kifayətdir. Yəni danışan “nəyi nəzərə almalı, nədən danışmalı, necə danışmalıdır, nə vaxt və kimə danışmalıdır?”, - deyə düşünmür. Bu gün biz harada olursa-olsun, nitqin şərtləri, məqsədi, imkanları arasında fərq qoymadan danışırıq. Məhz buna görə də Maks Veber bir vaxtlar liderlər arasında belə bir kateqoriyanı ayırmışdır: demaqoqlider. Söhbət inkişafa, fəaliyyətə, qələbəyə, məqsədə çatmağa çağırış kimi səslənə bilən düzgün nitq sənətindən gedir.

Nitqin mahiyyəti, məzmunu, məcazlardan, müxtəlif fiqurlardan və bədii bəzəklərdən istifadə olunması birbaşa bu və ya digər natiqin, ictimai xadimin yaşadığı dövrlə bağlıdır. Üstəlik, nitq

müəllifi adi nitqdə bütün bu imkanlardan sərbəst istifadə edə bilir, baxmayaraq ki, bir çox insanlarda bunun yalnız bədii nitq üçün xarakterik olduğu təəssüratları yaranır. Əslində fikrin formalaşması, onun ifadəsi və dinləyiciyə çatdırılmasının yaradıcı prosesi var. Burada xüsusidən ümumiyyə, yaxud əksinə, ümumidən xüsusiyyə doğru bir proses gedir, düşüncə inkişaf edir, bir fikrin digər fikrə proyeksiyası yaranır, müqayisə, qarşı-qarşıya qoyulma, hadisənin təsviri, digər ritorik imkanlar var. Məhz bənzətmə, analogiya və modelləşdirmə vasitəsilə biz yeni ideyalar əldə edərək, gözlənilməz postulatlar və fərziyyələr irəli sürə bilərik ki, bu da nitq modelləşdirmə imkanları çərçivəsində həyata keçirilə bilər.

Müasir dövrün görkəmli liderləri, o cümlədən Ümummilli lider Heydər Əliyev kimi adları tarixdə qalmış ictimai-siyasi xadimlər öz fikirlərini ifadə etmək üçün yaradıcı yanaşma imkanlarından böyük məharətlə istifadə edirdilər. Bunu dinləyiciyə çatdırmaq, onu inandırmaq və hərəkətlərinə rəhbərlik etmək üçün edirdilər. Bu məqalədə Ümummilli Liderin ictimai-siyasi fəaliyyətində istifadə etdiyi natiqlik bacarıqlarından bəhs edəcəyik.

Problemin işlənmə dərəcəsi

Heydər Əliyev şəxsiyyətinə maraq bu gün formalaşmayıb. Heydər Əliyev uzun illər yalnız Azərbaycanda deyil, həm də Sovet İttifaqının ali rəhbərliyində mühüm vəzifələrdə çalışmış, müstəqilliyin ilk illərində Azərbaycana rəhbərlik etmişdir. Onun həyat və fəaliyyəti təkcə daxili siyasi fəaliyyət çərçivəsində deyil, həm də qlobal siyasi proseslər fonunda ölkənin inkişafının məqsəd və vəzifələrini aydın dərk edən siyasi liderin inkişafı və formalaşması nümunəsidir. Bu baxımdan, Ulu Öndərin şəxsiyyətinə, fəaliyyətinə, o cümlədən çıxışlarına, bəyanatlarına, xalqla, rəsmi şəxslərlə, diplomatik korpusun nümayəndələri ilə ünsiyyəti prosesində formalaşan dialoqların mahiyyətinə və məzmununa olduqca böyük diqqət yetirilmişdir. Heydər Əliyevin siyasi bəlağəti, çıxışları, çıxışlarının mahiyyəti və məzmunu çoxsaylı tədqiqatçıların diqqət mərkəzində olmuşdur.

Heydər Əliyevin həyatının müxtəlif sahələri və siyasi proseslərin istiqamətləri ilə bağlı ayrı-ayrı fikir və ideyalarını qısa şəkildə əks etdirən kifayət qədər əsərlər vardır. Bu toplular ölkəmizlə bağlı problemlərin, proseslərin, eləcə də xarici siyasətin əhatə dairəsinin genişliyi baxımından böyük maraq doğurur [1].

Heydər Əliyevin istər sadə xalq qarşısında, istərsə də yüksək tribunallarda verdiyi bəyanatlar, nitqlər, çıxışlar kifayət qədər ətraflı təhlil olunub.

Hələ 1998-ci ildə Heydər Əliyevin dilindən, respublikada gedən dil proseslərinə münasibətindən, ölkənin dil siyasətinin formalaşmasında iştirakından bəhs edən kitab nəşr olundu. Müəlliflər qeyd edirlər ki, H.Əliyev ictimai həyatın bir çox sahələrində dərin bilik nümayiş etdirib. Onun maraq dairəsi o qədər geniş, yaddaşı isə o qədər dərin idi ki, onun yanında belə parlaq biliyə, qabiliyyətə, geniş yaddaşa malik başqa birini təsəvvür etmək çətindir [2, s. 5].

Ulu Öndərin dil xüsusiyyətləri əhatəli və geniş şəkildə N.Zamanov tərəfindən təhlil edilmişdir. Müəllif Heydər Əliyevin əsərlərinin, xüsusən də onun nitqlərinin bədii dəyərini, üslub xarakterini müəyyən etmək üçün mühüm işlər görüb. Liderin keyfiyyətləri ilə bağlı olan neologizmlər, metaforalar, xarakterik şəxsiyyət xüsusiyyətləri, onun ölkəyə və xalqa münasibətini müəyyən edən ifadə və fikirlər, frazeoloji vahidlər, ümumiyyətlə, Ümummilli Liderin nitq və çıxışlarının dil xüsusiyyətlərini səciyyələndirən faktları ümumiləşdirilmiş və təhlil edilərək nəzərdən keçirilmişdir. Bütün bu fikirlər Heydər Əliyevin dili ilə bağlı özünəməxsusluqlara həsr olunmuş çoxcildlik monoqrafiyada, eləcə də N.Zamanovun çoxsaylı məqalələrində öz əksini tapmışdır [3; 4]. Mənz buna görə problemin bu aspekti tədqiqat obyektinə kimi təyin edilmişdir.

Müasir dövrdə siyasi natiqliyin metodoloji və sosial əsasları

Heydər Əliyevin nitqlərinin xüsusiyyətlərinə dair geniş ədəbiyyatın olmasına baxmayaraq, onun çıxışları hələ də diskurs, ritorik xüsusiyyətlər baxımından tam təhlil olunmamışdır.

Məlumdur ki, istənilən inzibati fəaliyyətin əsasında kommunikativ-nitq fəaliyyəti dayanır. Bu fəaliyyətin köməyi ilə informasiya ötürülür, idarəetmə prosesi təşkil edilir, istehsal komandası daxilində münasibətlər tənzimlənir. Kommunikativ proses insan həyatının və bütün insan cəmiyyətinin vacib tərkib hissəsidir. Bir çox humanitar elmlər bu mürəkkəb fenomenin öyrənilməsi ilə bağlıdır.

Nitq üslubiyatı məsələləri ilə üslubiyat, poetika, məntiq, ədəbiyyat nəzəriyyəsi, dilçilik, psixologiya, sosiologiya və s. kimi elmlər məşğul olur. Lakin cəmiyyətdə siyasi sistemin formalaşdığı dövrdən inandırmaq qabiliyyəti yüksək qiymətləndirilib. Burada Aristotel, Platon, Sokrat, Siseron və s. kimi görkəmli ictimai-siyasi xadimləri misal kimi göstərə bilirik. Sosial qruplardakı ünsiyyət prosesinin özü, liderlərin kütlə qabağında çıxışlarında onlardan ifadələrdə müstəsna dəqiqlik və eyni zamanda, nitqin bəzəkləri, təqdimat məntiqi, eləcə də ədəbi-bədii yanaşma ilə əldə edilən inandırıcılıq tələb edirdi. Üstəlik burada natiqin özünün müəyyən əxlaqi keyfiyyətləri və qabiliyyətləri böyük önəm hesab edilirdi.

Siyasi texnologiyaların inkişafının müasir şəraitində nitqin yaranmasının psixolinqvistik və psixoloji problemləri, nitq mexanizmləri, nitqin yaradılması qanunları, səmərəli ünsiyyət şəraiti fəal şəkildə öyrənilməyə başlandı. Aydın oldu ki, formalaşmış aydın və inandırıcı nitq bacarıqlarının strukturu və məzmunu, peşəkar ritorik səriştənin zəruri səviyyəsi müasir siyasətçinin peşə fəaliyyətinin məqsədləri, məzmunu və xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir. Peşəkar yönümlü nitq ünsiyyətinin tələblərinə uyğun qurulmuş xüsusi məşqlərin bütöv bir sistemi var.

Həm də yadda saxlamaq lazımdır ki, şifahi nitqlə ümumi humanitar, təbiətşünaslıq, ümumi peşə və xüsusi fənlər arasında integrativ əlaqələr mövcuddur. Ümumi mədəni və xüsusi biliklər natiqin imkanlarını, nitqinin inandırıcılığını və parlaqlığını müəyyən edir. Çoxsaylı tədqiqatlar təsdiq edir ki, formalaşmış natiqlik bacarıqların strukturu və məzmunu, peşəkar siyasi nitqin tələb olunan səviyyəsi peşəkar fəaliyyətin məqsədləri, məzmunu və xüsusiyyətləri ilə müəyyən edilir [5, s. 25]. Beləliklə, hər hansı bir nitqin səmərəliliyi ifadənin aktuallığı, nitqin məntiqi, emosionallığı və ifadəliliyi ilə müəyyən edilir. Ən böyük təəssürat şifahi nitqdır, yəni kağız üzərindən oxunmur. Dinləyicidə nitqin məhz nitq anında baş verdiyi təəssüratını yaratmaq vacibdir ki, bu da auditoriya ilə ünsiyyət, adi söhbət kimi səslənməlidir.

Inandırıcı nitq fenomeni, xüsusən də siyasi proseslərlə əlaqəli, ilk növbədə insanın özü, onun fiziki və psix-emosional xüsusiyyətləri ilə əlaqələndirilir. Məlumdur ki, danışan adam yaxşı nəfəs almalıdır, yəni düzgün nəfəs alma vərdişlərinə sahib olmaq yaxşı, zəngin nitq nüansları üçün ilkin şərtidir. Düzgün danışan insan 10 dəqiqə keçsə də, yorularaq fasilə verməz. Nitq aydın və mənalı olmalıdır. Natiqin səsi yaxşı eşidilməlidir. Səsin gücü, vurğusu, temp, tembr, rezonans vəziyyətə uyğun tənzimlənir, nəticədə nitqin hamarlığına nail olunur. Tarixdə öz şəxsiyyətləri və diksiyaları sayəsində çox uğur qazanan natiqlər məlumdur.

Heydər Əliyevin natiqlik bacarıqları

Məlum olduğu kimi, Heydər Əliyev hündürboylu, yaxşı bədən quruluşlu, mükəmməl diksiyaya, intonasiyaya və artikulyasiyaya malik bir insan idi. Bütün bunlar onun nitqinin sadə kütlə və ya siyasi elitanın yüksək rütbəli nümayəndələri olmasından asılı olmayaraq, bütün dinləyicilər tərəfindən aydın qəbul edilməsinə kömək edirdi. Bundan əlavə, nitqin ümumi quruluşu, məntiqi, onun məqsədi, mətndəki ardıcılıq, nitqin xarakteri, eləcə də həmin an onu dinləyən auditoriyanın xüsusiyyətləri mühüm əhəmiyyət kəsb edirdi.

Bir nümunəyə müraciət edək: “Hörmətli qonaqlar! Sizi səmimi qəlbədən salamlayıram. Minsk qrupu həmsədrələrinin, sizin Azərbaycana, ümumiyyətlə, bizim regiona bu səfəriniz çox əlamətdardır və əhəmiyyətlidir. Təəssüf ki, Minsk qrupunun fəaliyyəti 1999-cu ildə istənilən səviyyədə olmamışdır. Mən bu barədə fikrimi ATƏT-in İstanbul sammitindəki çıxışında da bildirdim və bu gün bir daha deyirəm. 1998-ci ilin sonunda Minsk qrupu tərəfindən təqdim olunmuş “ümumi dövlət” formulasını Azərbaycan qəbul etməyəndən sonra, təəssüflər olsun ki, Minsk qrupunun fəaliyyəti müəyyən qədər dayandı, zəiflədi. Biz bundan narazıyıq. Mən bunu bir daha bildirmək istəyirəm” [6, s. 6]. Bu parçada biz yığcam, son dərəcə informativ, məntiqi dayanıqlı, siyasi və praktiki cəhətdən məqsədəuyğun, ardıcıl olaraq konkret məqsədə, nitqə aparıcı sözlər görürük. Salamlaşmadan sonra dərhal ATƏT-nin fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi aparılır, problem xüsusi qeyd olunur, mərhələlərlə, məsələnin tarixi ilə, yekun nəticələrlə xarakterizə olunur. Bu nitq müqəddimə xarakteri daşısa da, bütün dialoqa, danışıqlara istiqamət vermiş, onun müzakirə predmetini təyin etmişdir.

H.Əliyev nitqi söyləyərkən heç vaxt tələsməmişdir. Hansı dildə danışmasından asılı olmayaraq, sait və samitləri aydın tələffüz edirdi. Onun səsi güclü, yaxşı rezonanslı idi. Vurğu cümlənin ən vacib komponentidir. Hər cümlədə yalnız bir vurğu zirvəsi var. Bunu H.Əliyevin nitqlərində aydın şəkildə müşahidə etmək olur. Daha sonra, vurğu düzgün qoymaq düzgün danışmaqdır. Azərbaycan dilində vurğunun böyük əhəmiyyəti var. Ulu Öndər bunu gözəl bilirdi.

H.Əliyev dinləyicilərə təsir etmək üçün həm məntiqi, həm də emosional arqumentlərdən məharətlə istifadə edirdi. Məlum olduğu kimi, məntiqi arqumentlər faktlar və onların ümumiləşdirilməsi (induksiya), analogiya (yalnız hadisələrin müqayisəsi məqsədəuyğun olduqda istifadə olunur), səbəb asılılığı haqqında nəticə çıxarma (onun iki növü var: səbəbdən nəticəyə nəticə və nəticədən səbəbə nəticə), bir də əqli nəticə və ya deduksiyadan ibarətdir [7]. Məsələn, 20 yanvar faciəsinin 10-cu ildönümü haqqında danışarkən o, öz çıxışını belə başlamışdır: “1990-cı il yanvarın 20-də Azərbaycan xalqına qarşı ağır cinayət törədilmişdir. Azərbaycanın ərazi bütövlüyünün pozulması cəhdlərinə, keçmiş SSRİ rəhbərliyinin Azərbaycan xalqına qarşı apardığı ədalətsiz və qərəzli siyasətə, yerli rəhbərliyin yarıtmaz fəaliyyətinə etiraz əlaməti olaraq küçələrə çıxmış dinc əhaliyə divan tutmaq məqsədi ilə Bakıya və respublikanın bir neçə rayonuna qanunsuz olaraq sovet qoşun hissələri yeridildi. Görünməmiş qəddarlıqla həyata keçirilən cəza tədbirləri nəticəsində Azərbaycanın yüzlərlə günahsız vətəndaşı yaralandı və qətlə yetirildi. Bununla Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi terror aktı həyata keçirildi” [6, s. 21]. Burada ümumiləşdirmələrdən (“Azərbaycan xalqına qarşı ağır cinayət”, “görünməmiş qəddarlıq”, “Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi terror aktı”), analogiya (terror aktı), əqli nəticənin (“Bununla Azərbaycan xalqına qarşı kütləvi terror aktı həyata keçirildi”) imkanlarından istifadə edilib.

Natiqlik sənətinin daha bir qrup xüsusiyyətləri var ki, bunlardan da istifadə edilməsində H.Əliyev böyük ustalıq nümayiş etdirirdi. Bunlar emosional (psixoloji) arqumentlərdir, yəni fiziki rifah (həyat və təhlükəsizliyin qorunması), auditoriyanın sərbəstliyi, rahatlığı, vərdişləri, insanların maddi, iqtisadi və sosial maraqları, dinləyicilərin özünə hörməti, ləyaqət hissi, bir də onların həqiqət və ədalət istəyi [8]. Belə xüsusiyyətləri H.Əliyevin iştirak etdiyi hər bir hadisədə, prosesdə görmək olar. Diskurs baxımından da hər hansı bir sözü, ifadəni, söz birləşməsinə götürməli olsaq, görə bilərik ki, burada sosial amillər əsaslı şəkildə hər bir canlı ünsiyyət halında iştirak edir. Bir misal gətirək. Elm adamları, ziyalılar onunla görüş barədə belə yazırlar: “Təbii ki, çox narahat idim. Lakin Heydər Əliyev ilk dəqiqələrdən mənimlə çox səmimi danışmağa başladı, səhhətimlə maraqlandı, dedi ki, az da olsa, əsərlərimlə, televiziyaadakı çıxışlarımla tanışdır və çox keçmədən hər şey öz yerinə düşdü və həyəcanım keçdi...” [2, s. 5].

Heydər Əliyev ədəbi Azərbaycan dilində dialektizmlərdən istifadə etmədən danışır, üstəlik, oxuduğu və ya eşitdiyi müxtəlif mətnlərin, həmsöhbətinin nitqinin mənasını iki-üç sözlə sakitcə dinləyiciyə çatdırırdı. Yəni o, eşitdikləri əsasında müstəqil şəkildə nitq formalaşdırırdı. Bu onu deməyə əsas verir ki, o, öz yaradıcılığı ilə daim müəyyən nitq təfəkkürü əsasında və mətndə işlənmək üçün olan açar sözlər əsasında nitqin formalaşmasına həmişə hazır idi. Bu onu göstərir ki, Ulu Öndərin təfəkküründə təfəkkürlə nitq arasında aydın əlaqə var idi, yəni nitq zamanı təfəkkür prosesi gedirdi və bu düşüncə zamanı nitq formalaşır. Praktiki olaraq, bu o deməkdir ki, bu prosesdə fikrin əsas hissəsi açar söz və ya açar sözlər silsiləsi ilə təmsil olunur. Nitqi formalaşdırın zəhnə impuls verən açar sözdür. Buradan belə nəticəyə gəlmək olar ki, Ümummilli Liderin nitq praktikasında aydın diskurs var. Öz fikrini daha aydın ifadə etmək və onu dinləyiciyə çatdırmaq üçün açar sözlərlə əlaqəli sözləri sərbəst, inandırıcı şəkildə ifadə etmək – bu, yalnız liderə xas olan keyfiyyətdir!

Qeyd edildiyi kimi, natiqin nitqinin sosial-psixoloji və fonoloji xüsusiyyətləri də böyük əhəmiyyət kəsb edir. Söhbət nitq zamanı düşüncələrin, fikirlərin tədricən hazırlanmasından gedir. Nəticədə ifadəliliklə birləşən üslub tərzinə əmələ gəlir. H.Əliyevin timsalında təkcə ayrı-ayrı adamlar deyil, minlərlə insan kütləsi ilə də inandırıcı danışa bilən, əhval-ruhiyyəni dəyişə bilən, yeni baxış bucağı formalaşdırıb inandıran, sonda insanları öz ardınca apara bilən parlaq natiq obrazı formalaşmışdır. Bunun bariz nümunəsi 1994-cü ildə Surət Hüseynovun başçılıq etdiyi separatçı nümayişlər zamanı (1993-cü ildə AXC hakimiyyətinə qiyam edən Surət Hüseynov 1994-cü ilin

oktyabrında Heydər Əliyevə qarşı idi. Buna etiraz olaraq, oktyabrın 4-5-də Bakıda aksiyalar keçirilirdi [9]) Heydər Əliyevin prezident aparatı qarşısında etdiyi nitqdır. Onun xalqa bir dəfə teleekrandan xalqa müraciət etməklə, iki saat ərzində prezident aparatının qarşısındakı meydana toplaşan çoxminli izdiham düşmən qarşısında birliyə, dövlət suverenliyi və müstəqilliyinin qorunub saxlanması çağırışını birmənalı şəkildə dəstəkləyib.

Heydər Əliyev müəyyən mövzuda danışarkən öz təəssüratlarından, öz fikrindən obrazlı, valehedici danışa bilir, problemlə bağlı bəzi əhvalatları, bəzi halları yada salır, müsbət əhval-ruhiyyəni yaratmağı, dinləyicilərin diqqətini bu mövzuya yönəltməyi bacarırdı, burada doğru istiqamət seçərək məqsədini həyata keçirirdi. Eyni zamanda, bütün diqqətini problem üzərində cəmləşdirirdi, ondan yayınsa belə, söhbətin təbii və rahat getməsi üçün bunu dəqiq edirdi. Bununla belə, o, çıxışının əsas konturunu və məntiqini itirmirdi. O, dinləyicidə gərginlik yaratmalı olan başlanğıca diqqət yetirir, bununla yanaşı gərginliyin ən yüksək nöqtəyə çatdığı kulminasiyanı, gərginliyin rahatlamasına şərait yaradan sonluğu da nəzərə alırdı. Eyni zamanda nitqin məqsədini yaxşı xatırlayır və müəyyən nitq qüsurlarına, tıxaqlara fikir vermir, vaxtında pauza verirdi.

Yuxarıda verilmiş birinci nümunədə biz sadəcə belə bir başlanğıc prosedurunu görə bilərik. Yəni nitqin başlanğıcı, kulminasiyası və sonu var. H.Əliyev çıxış edərkən heç vaxt tələsmirdi. Onun nitqi rəvan idi, lakin eyni zamanda çox da cılganmış deyildi, təsadüfi dayanmalar, təsadüfi dönüşlər olurdu, amma onlar fikrin düzgün ifadəsini təhrif etmirdi və bunun müqabilində nitq müəyyən ifadəlilik və canlılıq qazanırdı.

Ulu Öndərin çıxışları yarı-sərbəst, sakit, hətta axıcı idi və təbii ki, dinləyiciyə müstəsna dərəcədə böyük təsir bağışlayırdı. Cümlələr Heydər Əliyev tərəfindən yenidən qurulmadan, cümlə hissələri uzadılmadan və fasiləsiz sona qədər tələffüz olunurdu. Yəni o, lüzumsuz pauzalar və dayanmalar olmadan sakit nitq axınına təmin edirdi. Münasibətlərində təfərrüatları necə təqdim etməyi, müxtəlif problemlərdən ifadəli danışmağı bacarıq, onları dinləyiciyə yaxın, anlaşılıq obrazlarda təqdim edir, eyni zamanda uyğun müqayisələr aparırdı. Heydər Əliyev söz ehtiyatını daim genişləndirirdi. O bun vəzifəsindən kənar edirdi. O, öz biliklərini daim genişləndirən, hər bir sosial məsələ ilə maraqlanan bir insan idi. Bundan əlavə, onun fenomenal yaddaşı var idi, onilliklər əvvəl onunla ünsiyyətdə olan insanları xatırlayırdı və bu, onun böyük üstünlüyü idi.

Məlumdur ki, çap nitqi danışığıla yaxşı uyğunlaşmır. Təbii ki, hər iki halda struktur, kompozisiya var, lakin eyni zamanda çıxışlar və mətnlər bir-birindən aydın şəkildə fərqlənir. Daimi nitq təcrübəsi, müzakirələr, dərk edilməli və sonra təşkilati fəaliyyətlə, insanlarla ünsiyyət yolu ilə həll edilməli olan problemlər şifahi nitq bacarıqlarının formalaşmasına kömək edir. Siyasi fəaliyyətdə bunun müstəsna əhəmiyyəti var. Həm də təkcə seçkilər zamanı deyil, birbaşa həyatın müxtəlif sahələrində çalışarkən.

Heydər Əliyev çox quru və cəlbədicə olmayan mətnlərdən, çıxışlardan uzaq durmağa çalışırdı. Yəni, obrazlı desək, quru faktlara əməli iş donu geyindirir, real faktlarla işin real vəziyyətini göstərirdi. O, nitqini gözlənilməz sualla və ya müraciətlə başlaya bilərdi, yəni düşünməyə vadar edən motivlər axtarır və sonra təqdim olunan faktlara əsaslanaraq, müzakirə olunan problemi həll etməyə çalışırdı. Təbii ki, xalqın iradəsi, maraqları, milli inkişafın ümumi strategiyası ilə üst-üstə düşən fikrini bildirdi. O, fenomenal yaddaşı sayəsində əqli cəhətdən müqayisə, analogiyalar apara, məntiqi nəticələr çıxara bilirdi. Ölkənin ali rəhbərliyinin yorulmaz zehni işi onun yaddaşının daim məşq edilməsinə, müxtəlif problemlər üzrə ümumiləşdirmə və nəticə çıxarmaq üçün fəaliyyət göstərməsinə öz töhfəsini verirdi.

Heydər Əliyev yaddaşı ilk növbədə bir neçə hadisənin kompleks təsiri ilə gücləndirmişdir: cəmləmə və ümumiləşdirmə (qavrayış qabiliyyətinin artırılması); müqayisə və assosiasiyaların yaradılması (yaddaş körpüləri); təkrarlar. Onun yaddaşı həm də maraq dərəcəsi və konsentrasiya qabiliyyəti, əlavə mülahizələr, eləcə də ətrafdakı hadisələrlə əlaqəni kəsmək imkanı ilə müəyyən edilirdi: “Azərbaycan mahnı sənətinin zəngin ənənələrini özündə əks etdirən nəğmələriniz estrada tarixinə həmişəlik daxil olmuşdur. Əgər XX əsrin birinci yarısında sizin atanız, Azərbaycanın peşəkar vokal sənətinin banisi böyük Bülbül öz yaradıcılığında Azərbaycan muğam sənəti ilə Avropa ifaçılıq məktəbinin əvvəllər misli görünməmiş vəhdətini yaratmağa nail ola bilmişdisə,

əsrin ikinci yarısında sizin yaradıcılığınız müasir estrada mahnı sənətinin milli xalq melodiyalarımızın ritmləri ilə birləşməsinin rəmzinə çevrildi” [6, s. 433].

Bu nümunədən görüldüyü kimi, H.Əliyev musiqi sənətini geniş müqayisələr, xatirələr, analogiyalar əsasında qiymətləndirərək nəticəyə gəlir.

Heydər Əliyev həmsöhbətini fəal dinləyirdi. O, həmsöhbətinin ifadəsini orijinal mətnə yaxın təkrarlamağa bilirdi. Bundan əlavə, o, müdaxilə yolu ilə söhbətin gedişatını bu və ya digər istiqamətə yönəldə, onu həmsöhbətin ifadə etdiyi fikirlərdən birinə yönəldə bilirdi. Bundan əlavə, o, öz ifadəsində həmsöhbəti orijinal ifadəni deməyə vadar edən motivlər barədə fərziyyə irəli sürə bilirdi. Ümumiyyətlə, H.Əliyev iradları ilə həmsöhbətinin nitqinə mane olmadan, sükutla diqqətlə dinləməyi bacarırdı. Bu da müəyyən xarakter, iradə, həyat mövqeyi tələb edir. Səssiz dinləmək qabiliyyəti fiziki və psixoloji diqqət tələb edən aktiv bir prosesdir. Elə olur ki, bu, həmsöhbətə məlumat təqdim etməkdə kömək etmək üçün yeganə fürsətdir, xüsusən də emosionaldırsa, həyəcanlıdırsa, fikirlərini formalaşdırmaq onun üçün çətindirsə, eşidilmək istəyirsə və s.

Heydər Əliyev beynəlxalq görüşlərdə tez-tez polemikaya girir, qədər mürəkkəb bu və ya digər kifayət problemi müzakirə edirdi. Bunu mübahisə adlandırmaq olmaz, çox güman ki, hər kəsin öz mövqeyini müdafiə etdiyi müzakirədir. Həqiqət nəminə argument ideyanı, düşüncəni əsaslandırmaq üçün sınaqdan keçirmək, onun lehinə olan dəlilləri və ona etirazları aydınlaşdırmaq, həqiqəti axtarmaq vasitəsidir. Belə bir mübahisədə argumentlər diqqətlə seçilir və təhlil edilir, qarşı tərəfin mövqeləri və baxışları diqqətlə qiymətləndirilir, yəni həqiqətin birgə axtarışı gedir. Belə dialoq ancaq problemi bilən və onun həllində maraqlı olan səriştəli insanlar arasında mümkündür. Burada əsas motiv ədalətli işi müdafiə etmək, ictimai mənafeləri qorumaq, haqlı olduğuna əmin olmaq və prinsipial mövqe tutmaqdır. Heydər Əliyevin mövqeyi həmişə onun əqidəsinə uyğun olub. O, öz mövqeyini təkcə xidmət zamanı və ya hər hansı şəraitə görə müdafiə etməyib. Heydər Əliyev eyni zamanda mübahisənin ümumi mənzərəsini daim diqqətdə saxlayırdı, tutduğu mövqedən, həmin anda nə edildiyindən, nə üçün edildiyindən xəbərdar idi, yəni bu işlərə nəzarət edirdi. O, bilirdi ki, nə üçün mübahisə etdi, hansı mövqelərini qeyd etdi və hərəkətlərini əvvəlcədən necə hesabladı.

Bu da polemikanın bir nümunəsi: “Şadam ki, Sizin parlamentin sədri ilə görüşə bildim. Çünki parlamentlər arasında münasibətlər də çox vacibdir və biz bu istiqamətdə də əlaqələr yaratmaq istərdik. Siz sərmayələr haqqında danışdınız. Öz iqtisadiyyatını gələcəkdə daha fəal inkişaf etdirmək üçün sərmayələr Slovakiyaya da çox gərəklidir. Xarici sərmayələrə böyük ehtiyacımız var, buna görə də Qərbin banklarının və ya iri şirkətlərinin Slovakiyaya gəlməsini, onların ölkəmizə sərmayə qoymasını təşviq edəcək qanunlar qəbul etmişik. Siz dediniz ki, təsərrüfatınızın inkişafı üçün bu da lazımdır. Xarici sərmayələrə bizim də ehtiyacımız çoxdur və ümidvarıq ki, onlar Slovakiya iqtisadiyyatını irəlilətməyimizə kömək edəcəkdir” [6, s. 409]. Burada çıxış edən Eduard Kukanın mülahizələrinə verilən cavabın nə dərəcədə dəqiq və öz ölkəmizin maraqlarına cavab verdiyini əyani şəkildə görmək olar.

Heydər Əliyev həm də təlqinçiliyə (suggestivliyə) malik idi. Suggestivlik həmsöhbətin təxəyyülünə, emosiyalarına, təhtəşüuruna sosial statusu, cazibəsi, iradəsi, intellektual və xarakteroloji üstünlüyü, güclü biosahəsi, həmçinin nitqinin qurulması metodu (argumentasiya səviyyəsi, təbiəti) ilə təsir etmək qabiliyyətidir. Burada məntiqi və emosional komponentlərin birləşməsi, bioloji enerji ilə gücləndirilməsi vəziyyəti yaranır. Bunu xalq ilə bütün görüşlərində, söhbətlərində əyani şəkildə görmək olar. H.Əliyev təhlil etdiyi materialla səthi, diqqətsiz yanaşmağa imkan verə bilməzdi. Bütün dövrlərdə natiqdən ədəb, yüksək əxlaq, doğruluq, fəzilət kimi keyfiyyətlər tələb olunurdu. Bu keyfiyyətləri sayəsində insanlar natiqin çıxışını dinləyir, onun arxasınca gedirdilər. Azərbaycan xalqı öz rəhbərinə inanır, onun məsləhət və çağırışlarına əməl edirdi.

Ümummilli Lider öz çıxışlarında yarı həqiqətlərdən, çaşdırmaqdan çəkinirdi. O, diqqətli idi və dinləyicilərini yersiz söhbətdən, demaqqoq yayınmalardan, səs-küylü ifadələrdən qoruyurdu. O, əsassız açıqlamalar verməzdi, əksinə, dediklərini mümkün qədər aydın və inandırıcı sübutların köməyi ilə təsdiq etməyə çalışırdı. Heydər Əliyev heç vaxt ümumi sözlərlə danışmayıb. Onun çıxışları konkret və əsaslı, inandırıcı və cəlbədicilə olub.

Nəticə

Ümummilli lider Heydər Əliyevin şifahi nitqlərində natiqlik problemlərinə ictimai və elmi maraq onun mətnlər üzərində apardığı nəhəng iş, nəticədə natiqlə dinləyicinin maraqlarının üzvi şəkildə uzlaşdırılması ilə əlaqəlidir. H.Əliyevin çıxışlarında ön planda Vətən, xalq, ölkənin müstəqilliyi dayanırdı. O, hər bir insanın öz daxili dünyasının əksi olduğunu aydın dərk edir, xalqın ona etimad göstərməsi üçün çalışırdı. O, öz borcunu yerinə yetirməkdən həzz alırdı, bunun da təzahürünü onun parlaq natiqlik bacarığında görmək olur.

Heydər Əliyevin inandırma sənəti illər ərzində formalaşmış və öz əqidəsi və həyatı mövqeləri ilə tamamlanmışdır. Ulu Öndərin təsəvvüründə sözün qüdrəti ilə dinləyici kütləsini özünə cəlb etmək, onların rəğbətini qazanmaq, iradəsini istədiyini yerə yönəltmək və onu istədiyini yerdən çevirmək bacarığından gözəl bir şey yox idi. O, başa düşürdü ki, natiq danışmaq istədiyi mövzuya yiyələnməyibə, natiqlik mümkün ola bilməz. Nitq mövzu haqqında bilikdən irəli gəlməli və inkişaf etməlidir.

Heydər Əliyevin natiqlik məharətinin əsas xüsusiyyətlərini elmi mənada müəyyən etmək ölkənin siyasi elitasının, Ümummilli Liderin böyük işini davam etdirməyə layiq kadrların yetişdirilməsinə kömək edə bilər. Bu, insanları inandırmaq və onlara rəhbərlik etmək bacarığıdır. Natiqlikdə peşəkar bacarıqların formalaşdırılması zəmanəmizin böyük natiqlərinin, o cümlədən Heydər Əliyevin təcrübəsinin öyrənilməsinə əsaslanmalıdır.

İctimai və işgüzar ünsiyyət müasir insanın gündəlik həyatına fəal şəkildə daxil olunub. Konfranslarda, görüşlərdə iştirak edir, səsli messencerlər vasitəsilə bir-birimizlə əlaqə saxlayır və informasiyanı mənimsəyirik. Bu proses çox aktivləşib və natiqlik hər bir insana cəmiyyətdə layiqli yer tutmaq bir zərurətə çevrilib. Anlaşıqlı, zəkali və sərbəst nitq siyasətçilərlə yanaşı istənilən peşə sahibinin peşəkar bacarıqlarından biri olmalıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

1. Heydər Əliyev. Müdrik fikirlər. İyun 1993-1998 oktyabr. Birinci kitab. Regionların inkişafı ictimai birliyi. Bakı: Çarşıoğlu, 2008, 203 s.
2. Heydər Əliyev dil haqqında və Heydər Əliyevin dili. Bakı: Elm, 1998, 196 s.
3. Zamanov N. Heydər Əliyev və Azərbaycan nitq mədəniyyəti. Bakı: Elm və təhsil, 2020, 225 s.
4. Zamanov N. Heydər Əliyev nitqində qətiyyət / "Təbib" qəz., № 11(1543), 2012, 14 iyun
5. Abdullayev N.Ə. Nitq mədəniyyətinin əsasları. Dərs vəsaiti. Bakı: ADPU nəşriyyatı, 2013, 277 s.
6. Əliyev Heydər. Müstəqilliyimiz əbədidir. Kitab 24. Bakı: Azərnəşr, 2008, 504 s.
7. Məntiq. Müəllimlər toplusu. Dərs vəsaiti. Bakı: Azərtədrisnəşr, 2016. 354 s.
8. Həmzəyev M.Ə., Əmiraslanova C.F. Ünsiyyətin psixologiyası. Dərs vəsaiti. Bakı: Nurlan, 2007, 180 s.
9. Bir şəklin tarixçəsi: Heydər Əliyevin qələbəsi, Surət Hüseynovun həbsi... [Elektron resurs]
URL: <https://modern.az/>

THE PHENOMENAL SPEAKING ABILITIES OF HEYDAR ALIYEV

R.Mammadova

doctor of philosophy in philology
Mingachevir State University

***Abstract:** Public speaking skills should be one of the important qualities of every person working in the political sphere. They include deep knowledge, the ability for qualitative analysis, socio-psychological and moral qualities associated with ethos, eloquence. The brilliant oratory of national leader Heydar Aliyev also came from the structure of his speeches. This is confirmation of the existence of a problem, acceptance of positive information, explanation, interpretation, a look at*

the problem from a new point of view, as well as an indication of the way to solve the problem. Here, the tactic of emphasizing positive information with the help of positive words played a certain role.

There are many such cases in the texts of Heydar Aliyev's speeches, since it is about demonstrating the successes achieved in the economic and social spheres. In the speeches of the great leader, the possibilities of discursive rhetoric are widely used in accordance with the content. Social practice, the real situation, the context of the use of any socio-political term was used in a complex way. The pinnacle that he reached in the art of persuasion was manifested in the deep respect and reverence of the people for our political leader. Another manifestation of the art of public speaking was that H. Aliyev used the tactic of recognizing the existence of a problem when he used the means of verbal confirmation of this problem in the response speech of the dialogue, as a rule, in connection with a question concerning an "acute" problem.

In addition to communicative means to attract and hold the attention of the audience, the national leader included monologue and dialogue techniques in his speeches. During the performance, he actively communicated with the audience. Heydar Aliyev sent his speech to a specific address, taking into account the value orientations of those who listened to him.

Keywords: *Heydar Aliyev, oratory, political activity, political processes, language, speech, logic, discourse, eloquence*

ФЕНОМЕНАЛЬНЫЕ ОРАТОРСКИЕ СПОСОБНОСТИ ГЕЙДАРА АЛИЕВА

Р.М.Мамедова

доктор философии по филологии

Мингячевирский государственный университет

Резюме: *Навыки публичных выступлений должны быть одним из важных качеств каждого человека, работающего в политической сфере. Они включают в себя глубокие знания, способность к качественному анализу, социально-психологические и нравственные качества, связанные с этосом, красноречие. Блестящее ораторское искусство общенационального лидера Гейдара Алиева исходило также из структуры его выступлений. Это подтверждение существования проблемы, принятие положительной информации, объяснение, интерпретация, взгляд на проблему с новой точки зрения, а также указание пути решения проблемы. Здесь определенную роль сыграла тактика подчеркивания положительной информации с помощью положительных слов. Таких случаев в текстах выступлений Г.Алиева много, поскольку речь идет о демонстрации успехов, достигнутых в экономической и социальной сферах.*

В выступлениях великого лидера широко используются возможности дискурсивной риторики в соответствии с содержанием. Социальная практика, реальная ситуация, контекст употребления любого социально-политического термина использовались в комплексном виде. Вершина, которой он достиг в искусстве убеждения, проявилась в глубоком уважении и благоговении народа к нашему политическому лидеру. Другим проявлением искусства публичного выступления было то, что Г.Алиев использовал тактику признания наличия проблемы, когда использовал средства вербального подтверждения этой проблемы в ответной речи диалога, как правило, в связи с вопросом, касающимся «острой» проблемы.

Помимо коммуникативных средств для привлечения и удержания внимания аудитории, общенациональный лидер включил в свои выступления монологическо-диалогические приемы. Во время выступления он активно общался со зрителями. Гейдар Алиев направлял свое выступление на конкретный адрес, учитывая ценностные ориентации тех, кто его слушал.

Ключевые слова: Гейдар Алиев, ораторское искусство, политическая деятельность, политические процессы, язык, речь, логика, дискурс, красноречие

Elmi redaktor: fil.e.d., dos. F.Namazova

Çapa təqdim edən redaktor: t.f.d., dos. N.Zeynalov

Daxil olub: 25.09.2023

Çapa qəbul edilib: 02.10.2023